

O NOUĂ SCULPTURĂ NEOLITICĂ DESCOPERITĂ ÎN CLISURĂ

GHEORGHE LAZAROVICI, IOAN DRAGOMIR

În luna decembrie a anului 1981 Ioan Dragomir, directorul școlii din Gornea și a unui important muzeu sătesc din Clisură, a fost anunțat despre descoperirea unei sculpturi făcută pe malul Dunării de către locotenentul major — Petcu Dumitru. În luna septembrie a anului următor cu prilejul unei sesiuni de comunicări de la Gornea am avut posibilitatea de a studia, împreună cu N. Vlăsa descoperirea.

O cercetare la fața locului, efectuată în acele zile nu ne-a permis a face observații mai amănunțite asupra locului exact în care s-a găsit piesa deoarece în momentul descoperirii și a primei vizite pe care a făcut-o I. Dragomir, apele lacului erau scăzute permițând constatări mai amănunțite asupra diverselor descoperiri arheologice efectuate cu acel prilej¹.

Din informațiile pe care le-a adunat I. Dragomir rezultă că piesa s-a găsit pe stânga pârâului Elișova de cca. 25 m de un dig de pe pârâu și la 85 m sud de șoseaua națională 57, loc ce se află între Cozla și Svi- nița, în apropierea pichetului de grăniceri. Locul se găsea la cca 15 m sud de vechea șosea, între aceasta și malul Dunării (Fig. 1).

În urma spălării straturilor superioare de către apele râului, o serie de obiecte arheologice au fost dezvelite, la retragerea apelor fiind vizibile. În zonă, la vest de pârâu, în amonte de vechea șosea s-au descoperit două urne cinerare de epoca bronzului, un depozit hallstattian și alte obiecte².

Cu prilejul vizitei noastre din septembrie 1982 au fost descoperite două așchii de silex în zona de vest. La cca 0,500—0,700 Km răsărit, pe malul actual al Dunării, vis-à-vis de stațiunea de la Lepenski Vir, pe o terasă largă, s-au găsit urme de locuire din vremea culturii Starčevo-Criș, dar și din alte perioade, terasă ce se deschide spre cele două ogășele care trec pe lângă Trescovăț. Toate acestea ne arată că ne găsim în fața unui complex de stațiuni, a căror cercetare sistematică și continuă supra- veghere sunt mai mult decât necesare.

Sculptura care face obiectul studiului nostru este lucrată din gresie cu cuarț, dură, finisată nu prea cu grijă. (O determinare geologică, precisă, a piesei avem, geologii din zonă au confirmat că asemenea material se găsește în zona respectivă³).

Piesa face parte din colecția Muzeului sătesc din Gornea.

Dimensiunile piesei sunt: lungimea 31 cm, lățimea 20 cm, grosimea între 15 și 22 cm (minimum la obraz, maximum la frunte).

Piesa a fost sculptată dintr-un bolovan, inițial de formă ovală. Acesta a fost cioplit în mod brut apoi finisat. Asupra unor părți anatomice s-a insistat, altele au fost neglijate.

Sculptura reprezintă o figură umană. Fața este ovală, barba rotundă, cioplită fără a fi finisată. Gura este schițată, buzele puțin redată. Nasul este puternic, triunghiular, bine conturat. Ochii sunt bulbucați, migdaloiți ca formă. Pomeții obrazului au fost ușor schițați. Fruntea este acoperită de o coafură retezată deasupra ochilor și ceva mai jos la urechi și spate. Urechile nu au fost schițate clar. Niște ușoare umflături laterale le-ar putea sugera. Atenția sculptorului s-a concentrat asupra nasului, ochilor, gurii, bărbii și coafurii (sau tichie, noi optăm pentru coafură). Creștetul a fost cu grijă netezit, încât lasă imaginea unui cap ud, cu părul retezat, ieșit atunci din apă. Asupra restului părților nu s-a insistat nici la spate, nici pe laterale.

În spate se observă și o desprindere a unei așchii mai mari produsă la cioplirea brută sau existentă inițial, în bolovan. Partea inferioară a fost neglijată în întregime, nefiind urme de finisări.

Sculptura descoperită la Elișova nu are, după cunoștințele noastre, legături directe cu sculpturile descoperite în Clisură (sau zona Porților de Fier), stilistic piesa se leagă de descoperirile aparținând culturii Lepenski Vir. Înainte de a analiza posibilitățile unor comparații cu sculpturile acestei civilizații, socotim de datoria noastră să atragem atenția că piesa ar putea aparține și altor perioade istorice decât epocii neolitice. Unele deosebiri față de sculpturile culturii Lepenski Vir ar putea fi invocate. De asemenea, lipsa unor dovezi arheologice sigure, până la viitoare sondaje pe care avem intenția să le executăm îndată ce apele se vor retrage, nu ne permit concluzii mai amănunțite.

Fiindcă sculptura reprezintă doar un cap nu putem să nu ne gândim la cultul capului întâlnit la celți pe stele⁴. O asemenea idee au avut-o și alți colegi cu ocazia descoperirii piesei de la Haidučka Vodeniča⁵, unde însă, mai apoi, s-au descoperit materiale mezolitice atribuite culturii Lepenski Vir⁶. Deoarece descoperiri celtice sunt extrem de rare în zona Clisurii, în schimb, sunt numeroase descoperiri dacice⁷ dar la daci sculpturi de capete nu sunt cunoscute⁸.

Pentru încadrarea descoperirii în alte perioade istorice nu avem nici un fel de date. Pentru plasarea acesteia între sculpturile culturii Lepenski Vir sunt mai multe argumente, mai mult sau mai puțin convingătoare:

— un motiv care ne-a determinat să ne gândim la posibile legături între sculptura noastră și cele de tip Lepenski Vir este faptul că acesta a fost descoperită la numai cca 800 m amonte de terasa de la Lepenski Vir, pe malul stâng al Dunării. De altfel, tot pe malul stâng mai există o piesă sculpturală de tip Lepenski Vir Ib - Ic, piesă descoperită în poziție secundară, după cât se pare, în stațiunea de la Dubova-Cuina Turcului⁹.

— Această piesă este lucrată dintr-un bolovan pe care s-a intervenit mai mult sau mai puțin, în funcție de ceea ce a dorit „artistul” să sugereze¹⁰. Asemenea bolovani pe care s-a intervenit foarte puțin însă există și la Gura Baciului¹¹.

— Intenția de a fi sugerată barba, apare la Lepenski Vir Ib¹² cât și la Gura Baciului¹³.

— Dimensiunile piesei, mai ales grosimea, sunt aproape identice cu grosimea celor din seria de la Lepenski Vir și Gura Baciului¹⁴.

— Redarea ochilor în relief, de formă eliptică sau migdaloidă este întâlnită la Lepenski Vir II¹⁵.

— Forma nasului amintește de cea a sculpturii „Danubius“ de la Lepenski Vir¹⁶.

— Gura este schițată după aceleași principii ca ale aceloră de la Lepenski Vir¹⁷.

— Toate aceste elemente, luate dispart, apar în cultura Lepenski Vir, dar forma finită a piesei este diferită de ceea ce a ajuns, față de cele de la Lepenski Vir.

În legătură cu interpretarea și încadrarea cronologică pe care o putem da sculpturii, în raport cu evoluția sculpturilor de tip Lepenski Vir, este mai dificil de precizat. Sculpturile figurale de la Lepenski Vir reprezintă de cele mai multe ori, o figură umană având gură de pește¹⁸, dar și reprezentări umane fără gură de pește cum sunt „Zeița mamă“ (sau „Patroana“), „Magul“, „Lady of Lepenski Vir“ și altele¹⁹.

Observăm că tendința de redare nu este atât de naturalistă cât de anatomică, cum de altfel se manifestă în Lepenski Vir II, dar tot atunci și stilizările om-pește ating maximum evoluției lor²⁰.

Prin prisma evoluției de la Lepenski Vir piesa descoperită la *Elišova* ar trebui încadrată la acest orizont sau poate mai târziu, dacă evoluția de la Lepenski Vir s-ar fi continuat în altă parte. S-ar putea ca această piesă să reprezinte o evoluție paralelă cu cea de la Lepenski Vir, ca o manifestare spirituală a unor comunități a căror economie nu este bazată în primul rând pe pescuit ci pe agricultură.

În neoliticul timpuriu din Balcani, la populațiile agricole există figurine din lut cu capul ținut sau cu părul grupat sau legat²¹, cu ochii migdaloidi²² dar incizați. Realismul sculpturii noastre o deosebește de aceste figurine, cât și datorită faptului că sunt lucrate din lut și la dimensiuni mai mici.

Dimensiunile mari ale piesei noastre, monumentale față de plastica preistorică, dar apropiate de cele de la Lepenski Vir ne face să punem în discuție o problemă asupra semnificației acestei plastici monumentale. Fără îndoială, complexul de la Lepenski Vir reprezintă o stațiune cu numeroase construcții cu caracter cultic, loc în care se desfășurau practici magico-religioase legate în primul rând de pescuit. Existența unor complexe, începând din cele mai timpurii perioade, cum este „Sanctuarul de sub stâncă“, unde se află o piatră mare, străjuită de două figurine, loc tipic pentru depuneri de ofrande²³. La fel se repetă situația în nivelul Lepenski Vir II din locuința-sanctuar XLIV — cea în care s-a găsit sculptura „Portret“ precum și alte piese²⁴, și în alte situații²⁵.

Prezența unei asemenea sculpturi la *Elišova* ne determină a atrage atenția asupra unei asemenea situații și pe malul românesc al Dunării. În arealul respectiv sunt încă mari posibilități de cercetare, deși zonele cele mai propice sunt submerse.

O asemenea ipoteză nu ni se mai pare lipsită de interes, după ce în ultimii ani am descoperit, din epoca neolitică târzie, la Parța, un sanctuar neolitic, cu statui monumentale, tăvi și mese pentru depunerea ofrandelor²⁶.

Nu este aici locul și momentul de a insista asupra acestor probleme, dar noile descoperiri largesc mereu orizontul de interpretare. În legă-

tură cu posibilitățile de a încadra descoperirea sculpturii de la *Elișova*, socotim că aceasta ar putea aparține unor comunități neolitice timpurii sau a unora în curs de neolitizare, proces care s-ar petrece în etapele târzii ale culturilor Lepenski Vir—Schela Cladovei. Caracterul antropomorf al piesei o deosebește de cele de la Lepenski Vir și o leagă de manifestările plasticii antropomorfe din neoliticul timpuriu. Lipsa unor cercetări de mare amploare în stațiuni principale din neoliticul timpuriu îngreunează cunoașterea reală a acestor probleme nerămânând loc decât pentru ipoteze.

În încheiere socotim că piesa ar aparține epocii neolitice din Clisură. În schimb, se impune ca o necesitate continuarea cercetărilor de salvare din Clisură care ridică noi și importante probleme pentru epoca neolitică timpurie²⁷, dezvoltată, epoca bronzului²⁸, dacică și altele²⁹.

ADDENDA

După momentul redactării au apărut încă trei piese noi și elemente care ne permit să aducem noi date asupra problemei:

1) Locul descoperirii: Gura Baciului, în campania din 1992, bloc D2, carou D7, la adâncimea —20 —30 cm, pe platforma 24, în nivelul Gura Baciului II (după Vlassa). Capul de piatră a fost depus peste resturile unui incinerat fiind îngropat într-o locuință părăsită, după cât se pare, cu prilejul ritualurilor de înmormântare. Cu prilejul abandonării locuinței și după depunerea resturilor incinerate au fost aruncate în locuință resturi menajere (oase și pietre ascuțite, fragmente ceramice)³⁰.

„CAPUL DE PIATRĂ“ avea o formă ovoidală, fiind cu axa lungă pe direcția E-V. La răsăritul soarelui se observau umbre ce formau ochii și gura. Aspectul uman este sugerat clar, deși efortul de „sculptare“ era minim. Acesta a fost așezat deasupra oaselor incinerate, craniene. După poziție, orientare și loc, acest bolovan juca un rol în ritualul cultic.

Capul de piatră, ca de altfel, și cei semnați de N. Vlassa, este lucrat dintr-o rocă locală, în forma sa naturală fiind ovoidală. Pe partea mai groasă, spre mijlocul bolovanului, au fost marcate prin ușoare intervenții ochii și gura. Roca este din zonă, făcând parte din calcarele de Baci. Analizele geologice asupra ei sunt în curs.

Capetele de piatră de la Baci au fost găsite atât în mormântul de incinerare, cât și în cele de inhumare (exemplu la M2 și M4) sau în vecinătatea locuințelor³¹.

Socotim că aceste capete au fost puse intenționat, ca semn ale unor morminte de strămoși, ale căror spirite ar fi putut sau ar fi trebuit, să sălășluiască în ele. Asupra acestor „capete“ insistase adesea Vlassa, dar observațiile sale au fost privite cu rezerve de către specialiști. Privind înapoi, spre imaginile publicate de Vlassa sesizăm că la M2, în vecinătatea capului, se găsea un bolovan pe a cărui suprafață se pot observa doi ochi și o gură, deși fotograficul nu a sesizat atunci figura umană și nu a insistat cu fotografierea dintr-un unghi mai potrivit. Piesa nu a fost reținută de Palko. În groapă mai erau alți 2 bolovani.

2—3) La Velesnica, într-o stațiune aparținând culturii Starčevo-Criș, într-un mormânt, se afla, alături de un vas, un altar de piatră scobit. R. Vasić îl socotea a fi în poziție secundară³². Privind fotografia publicată³³ rezultă tocmai depunerea intenționată a pietrei deasupra oaselor mormântului I de acolo, în perimetrul locuinței și într-o poziție funcțională. Că aceste fapte nu sunt întâmplătoare, observăm tot acolo situația depunerii unui asemenea „altar“ în secțiunea X, bloc A. Mai reținem atenția cu datarea mormântului I de la Velesnica, socotit mai recent decât cel de la Padina, având un vas atribuit, pe bună dreptate, orizontului recent al culturii Starčevo-Criș³⁴. După părerea noastră, materialele publicate de Vasić, deși nu cu elemente caracteristice, indică un orizont Starčevo-Criș IIB—IIIA. Aceasta presupune un orizont similar celui de la Gura Baciului II.

*

Din situațiile de mai sus se desprind câteva idei pe care încercăm a le schița.

Decapitarea rituală și transimbolizarea antropofagiei rituale. Craniul a fost considerat sediul forței fizice și spirituale, creatoare de viață, pe pământ. Orice acțiune asupra capului reține una din cele două principale caracteristici. El poate marca mormântul, iar sufletul celui mort trece din capul ars în capul de piatră (idee întâlnită și la Tokarev). Prin trăinicia acestui material, acest suflet devine astfel nemuritor, clădit pentru eternitate. Ideea este cunoscută, de altfel, mai târziu, când mormintele sunt marcate de statui, de menhiri, când sufletul celui mort trece în idolul care acoperă mormântul³⁵.

Păstrarea acestui „spirit“ al strămoșilor, al nemuririi lui, în cazul de la Gura Baciului se leagă de păstrarea lui în locuință, după câte se pare părăsită, deoarece îngroparea oaselor s-a făcut imediat sub nivelul obiectelor din locuință, iar capul de piatră era pe groapa și peste nivelul cioburilor din locuință, marcând desigur acest mormânt, cum de altfel o fac și alte capete (la M1, M2, M5 de exemplu). Obiceiul a fost studiat pe un spațiu larg de colegul P. Raczyk³⁶.

Despărțirea capului de trup. Pe de o parte, se leagă de cultul craniului, iar pe de altă parte, are la origine o serie de mituri privind moartea, relațiile cu zeii morților, dar și de aspecte ale problemei „vânătorilor de capete“ privind atitudinea față de dușman, de forța lui, de dobândirea ei. În final, tot o reflecție ale unor atribute ale cultului capului și craniului.

Așadar capul sau craniul poartă adesea simbolul sufletului și a altor virtuți ale individului, pe care dușmanul sau ruda dorește să și le însușească sau să le păstreze în vecinătate. Semnificațiile lor sunt legate de ideea păstrării nemuririi sufletului, spiritului, trăinicia, veșnicia pe care o dă piatra în care acesta ar sălășui.

Cultul capului și al craniului, a localizării sufletului, a spiritului în cap a fost susținută cu numeroase exemple de către M. Eliade și alții. Cultul craniilor este cunoscut încă din paleolitic, neolitic și mai târziu³⁷. Despărțirea capului de trup, situație întâlnită în morminte, nu se poate preciza totdeauna dacă este un ritual sau un fapt petrecut în urma războaielor³⁸.

Legat de viața ulterioară și de cultul capului sau craniului, de existența unui drum spre paradis, întâlnite în diferite religii străvechi³⁹, ideea își găsește expresia în diferite alegorii referitoare la un Zeu al Morții, definit de M. Gimbutas⁴⁰. Astfel, pe o imagine de altar ceresc apare un craniu sau cap străjuit de doi vulturi, în vreme ce pe altul, din aceeași imagine, doi vulturi aduc o figură schematizată. Din scenă lipsește al al treilea altar. Din acele altare cerești, reprezentate ca turnuri, coboară scări. Credem că acele scări simbolizează legătura cu muntele, cu altarul ceresc, legătura cu sacrul, cum sublinia Eliade⁴¹. Nu știm ce reprezintă primul altar, ce avea pe el și ce simboliza, dar observăm că de pe acele scări coboară o figură în patru labe având aripi⁴². Al doilea altar simbolizează desigur spiritul, redat prin craniul sau cap, străjuit de vulturi. În al treilea altar apare o figură adusă de vulturi, care îi simboliza pe morții fără cap, vezi alte imagini⁴³, ce urmau a o depune pe altar cu capul în jos. Din acest din urmă altar coboară pe scări figuri umane, imagine ce exprimă ideea renașterii. Mai reținem atenția cu diferite simboluri (săgeata dublă, securea dublă, tridentul, diferite grupe de incizii scurte), pe care le poartă acești vulturi ai morții, simbolul morții, simboluri întâlnite adesea pe obiecte sau în situații de cult.

Merită de reținut situația subliniată de către Srejović și de M. Gimbutas, privind reprezentarea poziției umane dintr-un cap de piatră, o vatră și câteva piese de la Lepenski Vir. Acestea subliniază, pe de o parte, metamorfozarea vetrei în figură umană, în diferite ipostaze (una marcând o imagine umană în poziție născândă), fapt întâlnit și în alte situații⁴⁴. În această alegorie, capul de piatră de la Lepenski Vir prelua ideea nemuririi. Pântecul ce cuprinde vatra, altarul ar marca viața, focul vieții, nașterea, „...pântecul ordinii cosmice...⁴⁵. Aceste imagini dovedesc ideile ce se ascund în spatele unor obiceiuri, credințe, rituri și ritualuri funerare legate de „Mama-Pământ“, una dintre ipostazele „Marii zeițe mame“.

„**Pietre dintr-un bolovan — altare**“. Problema care se ridică în legătură cu acest tip de pietre socotite „altar“, ceea ce nu este exclus, este ideea legării de rășnitul cultic⁴⁶, practică întâlnită adesea în locuri sacre, de oferire Soarelui și Lunii cum este și situația din Sanctuarul de la Parta⁴⁷.

Descoperiri de cranii:

— încă din mileniul 7, în sanctuarele de la Catal Huyuk, apare un craniu uman împreună cu altare cu capete de tauri; într-o altă scenă vulturii atacă oameni fără capete; tot acolo sunt și vulturii cu picioare umane. Acestea ne fac să ne gândim la zeița cu trup de vultur și cap de leoaică, Imdugud, de la Ronat⁴⁸;

— cranii umane pe postamente de altare, închinat cultului taurului,

— cranii umane pe postamente de altare, închinat cultului taurului, sunt la Catal Huyuk⁴⁹;

— cranii umane cu fruntea vopsită există la Tell Ramad⁵⁰;

— în Melanezia, legat de cultul morților, se pun sculpturi cu chip de om cu cranii. Craniile sunt păstrate în sanctuarele bărbaților⁵¹;

— depuneri de cranii sau resturi de craniu în gropi rituale este un obicei adesea semnalat de arheologi în: locuri de sacrificii, locuri

sacre, în care fragmente de craniu de copil apar în mai multe nivele la Obre, descoperiri pe care le punea în legătură cu cultul soarelui datorită vetrei⁵²;

— în puțuri rituale (bothros): o bază de craniu a fost găsită la Parța-Șaitos, în puțul VII, cultura Banatului; un maxilar inferior a fost descoperit într-o groapă din S6 c. 5B, cultura Banatului⁵³;

— o mandibulă de copil izolată a fost găsită la Aldeni și la Tangâru⁵⁴;

— fragmente de cranii: un fragment de craniu a fost găsit la Iclod în mîna defunctului; tot la Iclod a fost găsit îngropat un craniu de copil cu un vas (posibil, corpul să fi fost distrus) aflat pe traseul palisadei⁵⁵;

— depunerea, pe un strat de ocră, a unui craniu în două vase, mărginite de pietre, în care vasele redau forma unui ou, descoperire aparținând culturii vaselor în formă de pâlnie⁵⁶;

— La Mangalia, în cultura Hamangia sunt amintite înmormântări rituale de cranii izolate, dispuse după un anumit ritual funerar și cu alte piese marcând ofrande de carne sau umane⁵⁷;

— În cultura Gumelnița s-au găsit cranii: la Vărăști-4, iar la Vidra sunt cranii izolate⁵⁸;

— Într-o cutie de piatră, la Cheile Aiudului a fost depus un craniu uman, aparținând epocii bronzului, culturii Wietenberg⁶¹;

— Cranii umane izolate au fost descoperite la Frumușica, cultura Cucuteni⁵⁹;

— La Cârcea, în vecinătatea șanțului neolitic au fost descoperite fragmentele unui craniu uman din faza Cârcea III⁶⁰;

NOTE

1 Cu acel prilej au mai fost descoperite alte puncte arheologice la: A) *Locurile Lungi — Ornița*; S. Luca, I. Dragomir, *Banatica*, VIII, 1985, p. 73—77; *Idem*, *Banatica*, IX, 1987, p. 199—283; S. Luca, *România — file de istorie*, București, 1, 1989, p. 29—31; în afară de acestea sunt resturile unui schelet neolitic de etate Starčevo-Criș IC/IIA; B) în același loc mai mulți tumuli romani cu manta din pietre și morminte de incinerare; o porțiune din drumul roman ce mergea de-a lungul Dunării, aflată la cca 50 m de malul actual traversând zona *Locurile Lungi* și *Ornița* de la Liubcova. Lățimea pe care pietrele s-au păstrat este de cca 3,5 m, drumul fiind ușor bombat în pratea centrală; C) Gornea — *Căunița de Sus* sub drum continuau complexe neolitice Vinča A și urmele de locuire din vremea culturii Starčevo-Criș; D) din perioade diferite sunt și alte descoperiri la: Berzasca și Liubcova: M. Gumă, I. Dragomir, *Banatica*, VI, 1981, p. 107—124; *Idem*, *Banatica*, VIII, 1985, p. 107—122.

2 La Drencova II, referiri la M. Gumă, în *Symposia Thracologica*, 9, București, 1992, 30 și bibl.

3 Determinări E. Stoicovici.

4 J. Filip, *Kelskaja civilizacija i ee naslednie*, Praga, 1981, p. 92, 154, 156—157, 158, 163, fig. 35; pl. XX; sau mai târziu în sec. IV sau mai târziu cum ar fi cea de la Iam: E. Jaroslavschi — Gh. Lazarovici, *ActaMN*, XVI, 1979, p. 461, fig. 9/3.

5 B. Jovanović, *ArchJug*, VII, 1966, p. 31—34, pl. 1—2 și bibl. problemei.

6 *Idem*, *Balkanica*, III, Belgrad, 1972, p. 49—58, pl. II—III.

- 7 M. Gumă, *op. cit.*, p. 38—43 .
- 8 Este de amintit doar un cap de la Costești: H. Daicoviciu, *Dacii*, București, 1965, p. 197.
- 9 Piesa este de tipul altarelor de jertfă = *Opferaltarschen*.
- 10 D. Srejović, *Lepenski Vir*, Belgrad, 1969, fig. 40—63; *Idem*, *Lepenski Vir — Menschlichen bilder einer frühen eoropaischen Kultur*, Köln, 1981, p. 14/15, 29/32, 34/35, 38/39.
- 11 N. Vlassa, *ActaMN*, IX, 1972, p. 7, 28, 33, 44; *Idem*, *PZ*, 47, 2, 1972, p. 174 și urm., fig. 19/1, 20/1—2.
- 12 D. Srejović, . . . , 1969, fig. 39. .
- 13 N. Vlassa, *ActaMN*, fig. 32.
- 14 N. Ljamić-Valović, *ArchKoresp*, 12, 1982, p. 432.
- 15 D. Srejović, . . . , 1969, fig. 49; *Idem*, . . . , 1981, cat. 5, p. 60, și color 5, p. 31.
- 16 *Idem*, . . . , p. 128/129; *Idem*, 1981, p. 38/39, cat. 28, p. 69, fig. 2.
- 17 *Idem*, . . . , 1969, fig. 39, 58. .
- 18 *Idem*, fig. 39, 53; *Idem*, . . . , 1981, p. 60, cat. 2, 28, 30—31.
- 19 *Idem*, . . . , 1969, fig. 42, 49, 51, 60; *Idem*, . . . , 1981, cat. 4, 5, 17 ș.a.
- 20 *Idem*, . . . , 1969, fig. 29.
- 21 D. R. Theocharis, *Neolithic Greece*, Atena, 1973, fig. 16—17, 20—21.
- 22 *Idem*, fig. 18, 21.
- 23 D. Srejović, . . . , 1969, fig. 53; *Idem*, 1981, cat. 28, fig. 8.
- 24 *Idem*, cat. 30, fig. 16c, ș.a.
- 25 *Idem*, . . . , 1969, fig. 54.
- 26 Gh. Lazarovici — Fl. Drașovean — L. Tulbure, *Sanctuarul neolitic de la Parța*, Timișoara, 1991 și bibl.; Gh. Lazarovici, *Cultura Vinča în România*, Timișoara, 1991, p. 50—58 și bibl.; *Idem*, *ActaMP*, XII, 1988, p. 23 și urm.; *Ibidem*, 1990—1991, p. 11 și urm.
- 27 Privind problemele vezi Gh. Lazarovici, *Banatica*, VII, 1983, p. 9—34.
- 28 C. Săcărin, *Symposia Thracologica*, 9, București, 1992, p. 20—22 și bibl.
- 29 M. Gumă, in *Symposia Thracologica*, 9, București, 1992, 30 și bibl.
- 30 Gh. Lazarovici, comunicări la simpoziioanele de la Constanța (septembrie), Cluj — Etnoarheologie (octombrie), Zalău (decembrie) legat de teme rituale sau săpăturile de la Baciul.
- 31 Vlassa, *ActaMN*, IX, 1972, fig. 49—50; Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, RMN, IV, Cluj-Napoca, 1979, pl. II/1—4.
- 32 R. Vasić, *DzerZvec* 1984, 110/1; *Ibidem*, 1986, 273—274, 277, fig. 7; N. Kalicz, *Frühneolithische Siedlungsfunde aus Südwestungarn*, *Inventaria Praehistorica Hungariae*, Budapest, 1990, 47.
- 33 R. Vasić, 1986, 277, fig. 8—9.
- 34 *Ibidem*, fig. 2, p. 268, fig. 23/9.
- 35 Vulcănescu, 1982, 170—172; S. A. Tokarev, *Religia în istoria popoarelor lumii*, București, 1976, 133—134; M. Eliade, . . . , 1981, 122.
- 36 P. Raczky, *Origin of the Customs of Burying the Dead inside Houses in South-East Europe*, MFMEvk, 1982—1983, apud N. Kalicz, 1990. .
- 37 M. Eliade, . . . , 1981, 34, 122, 143, 145.
- 38 Exemple la B. Hänsel — N. Kalicz, *BerRGK*, 67, 1986, p. 27, fig. 14/1.
- 39 M. Eliade, . . . , 1991, p. 27.
- 40 M. Gimbutas, *The Civilization of the Goddess*, 1991, 238—242, fig. 7/26.2.
- 41 M. Eliade, . . . , 1991, 27.
- 42 M. Gimbutas, 1991, 7/26.2.
- 43 J. Mellaart, *AS*, 14, 1964, pl. VIIb; VIII, IXb, AIVa, fig. 20, sanctuar VII, 8; XIIb, fig. 21—22, sanctuar VII, 21.
- 44 M. Gimbutas, *The Language of the Goddess*, San Francisco, 1989, 156, fig. 242 și p. 151—155; D. Srejović, . . . , 1981, p. 25, 28, 40—41, ș.a.

- 45 M. Eliade, . . ., 1991, 31.
- 46 J. Makkay, *ActaArchHun*, 38, 1978, 13—36; N. Liamić-Valović, *ArchKorresp*, 12, 4, 1982, 429—431.
- 47 Gh. Lazarovici, 1987; 1990—1991, 17 și bibl.
- 48 N. Vlassa, *ActaMN*, VII, 1970, p. 3 și urm.; *Idem*, *Apulum*, IX, 1971, p. 21—63; *Idem*, *Neoliticul Transilvaniei*. Studii, articole, note, Cluj-Napoca, 1976, 181—183, fig. 20.
- 49 J. Mellaart, *op. cit.*, 67—68, pl. XII, fig. 21—22; M. Eliade, . . ., 1981, 47; M. Gimbutas, . . ., 1989, 187—190, fig. 285—286; *Ibidem*, 1991, 7/26.
- 50 M. Eliade, . . ., 1981, 46.
- 51 S. A. Tokarev, 1976, 106.
- 52 Al. Benać, *Obre I*, Sarajevo, 1973, 351, M7, 359.
- 53 Gh. Lazarovici, . . ., 1990—1991, p. 13, fig. 1=14; pentru acestea vezi și Cârcea, Lanycsok și Zlatara (N. Kalicz, . . ., 1990, 46); în Grecia la Atena put Schacht: Fr. Schachermayr, *Die Altesten Kulturen Griechenland*, Stuttgart, 1955, 73, 75.
- 54 E. Comșa, *OmD*, Cluj, 1960, p. 91—92.
- 55 Gh. Lazarovici — Z. Kalmar, *Apulum*, XXIV, 1987, fig. 2, M31; tot la Iclod a fost găsit îngropat un craniu de copil cu un vas (posibil ca corpul să fi fost distrus), aflat pe traseul palisadei.
- 56 M. Gimbutas, . . ., 1991, 281—282. 7/99.
- 57 E. Comșa, *op. cit.*, p. 89—91.
- 58 *Ibidem*, p. 94.
- 59 *Ibidem*, p. 94.
- 60 M. Nica, *Dacia*, NS, XXI, 1977, 30, fig. 14/4.
- 61 N. Vlassa, M. Takacs, Gh. Lazarovici, *ActaMN*, XXII—XXIII, 1985—1986, p. 61.

NOUVELLE SCULPTURE NÉOLITHIQUE DÉCOUVERTE DANS LA VALLÉE DU DANUBE

(Résumé)

À Clisura Dunării, à la proximité de la rivière d'Elizova, entre les localités Cozla et Șvinița, vis-à-vis de Lepenski Vir, sur la terrasse où, entre les années 1969—1981 j'ai collecté quelques matériaux céramiques appartenant à la culture Starčevo-Criș, on a relevé, au cours d'une passagère retraite des eaux du lac d'accumulation, une tête humaine. La pièce est faite d'une pierre roulée dont la provenance géologique c'est de la zone, c'est à dire le massif de Trescovăț.

Pendant nos propres recherches sur-place, on a trouvé deux fragments de silex (à environ 700 m à l'est), les dimensions de la pièce sont: 31 cm de longueur, 20 cm en largeur et 15—22 cm en diamètre.

La sculpture représente une face humaine, ovale et barbue, sculpté sans être trop bien terminé avec soin. Le front paraît couverte d'une coiffure, les yeux sont à fleur de tête, en amande, le nez proéminent, triangulaire.

La sculpture est en liaison avec toute une série de découvertes du voisinage, les bien connues sculptures de Lepenski Vir. Dans l'ouvrage sont analysées les différentes hypostases et situations de représentations des têtes en pierre datant des diverses périodes historiques. Les auteurs considèrent que cette pièce fait

partie de la série de découvertes du type Lepenski Vir-Gura Baciului. L'ouvrage cite des autres nouvelles découvertes de pierres déposées sur les tombes, sur des squelettes, autour des squelettes, dans des logements, ayant le plus souvent un rôle cultique.

Analysant les diverses situations, les auteurs mettent en évidence le fait que la pièce s'encadre dans le culte de la tête ou du crâne, de la signification et du symbole liées au culte mortuaire, de l'idée d'une vie d'au delà de la mort ou de la trouvaille d'une siège de l'esprit.

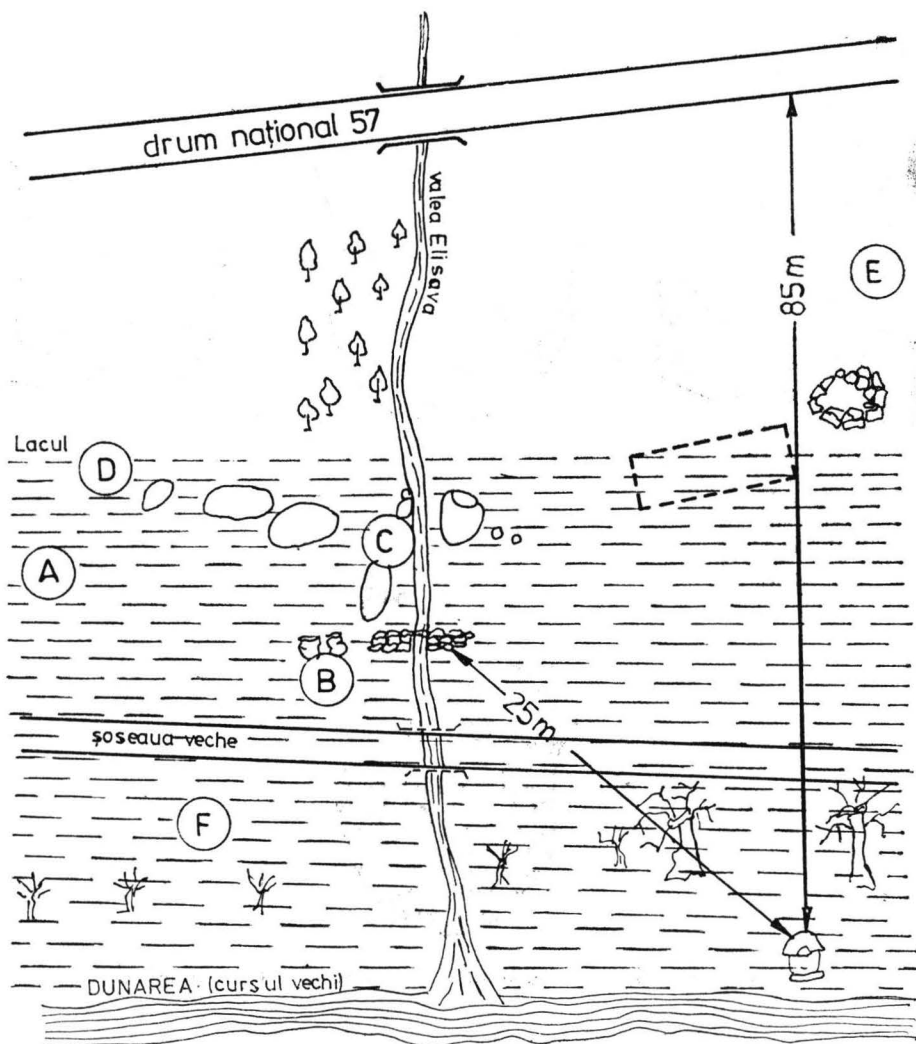

Fig. 1. Cozla — *Piatra Elișova*. A—D Locul unor descoperiri arheologice. Săgețile indică locul capului.

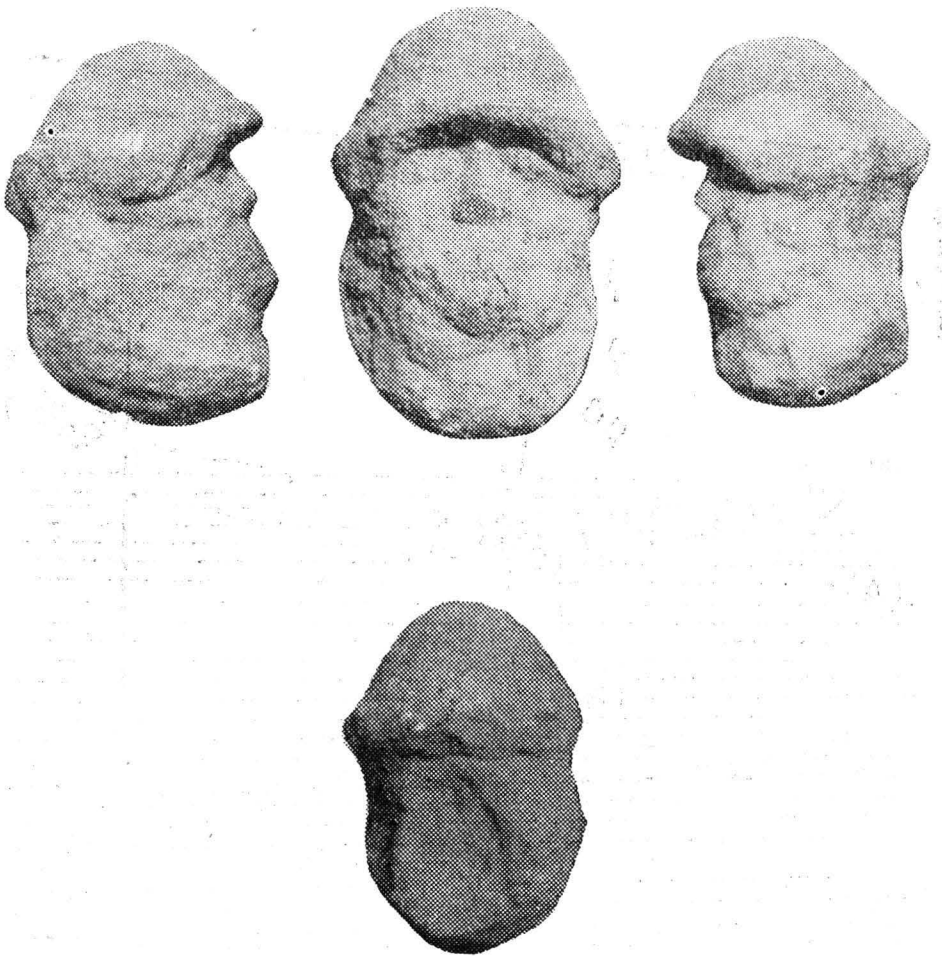

Fig. 2. Cozla — *Piatra Elişova*, Capul văzut din părți.

Fig. 3 Cozla — Piatra Elișova. Detalii ale capului.